

Pravo vojnih lica na slobodu vjere u oružanim snagama Bosne i Hercegovine

Nermin Lapandić

Sažetak

Ovaj rad analizira zakonska i podzakonska akata kojima se propisuje pravo vojnih lica na slobodu vjere u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, a u vezi s članom 9. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda, odnosno bosanskohercegovačkih zakona, i to kroz pitanja: organizacije vjerskih aktivnosti i vjerske službe u OS BiH; prava na ishranu u skladu s vjerskim potrebama u OS BiH i prava na mogućnost izostanka s posla u vrijeme vjerskih praznika. Posebno se analiziraju uslovi pod kojima je ostavljena mogućnost ograničavanja prava na slobodu manifestiranja vjere, u dijelu podzakonskog akta kojim se ograničava pravo vojnih lica na nošenje brade osim vjerskim službenicima u Oružanim snagama BiH. Akcent se stavlja na zakonsku obavezu donosioca propisa kojim se ograničava pravo da dokaže neophodnost takve odluke kako bi se izbjegla samovolja od strane vlasti. Uz komparativni prikaz uporednog prava i prakse elaborirani su primjeri nošenja brade u oružanim snagama više zemalja-članica NATO-a. Također, u posljednjem dijelu rada testira se postojanje diskriminacije, prvo kroz pitanje odnosa vojnih lica i vjerskih službenika iste vjeroispovijesti, a zatim kroz pitanje jednakog tretmana Države prema isticanju različitih religijskih simbola.

Ključne riječi: Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda, pravo, sloboda vjere, Oružane snage Bosne i Hercegovine.

1. Inkorporiranje Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda u pravni sistem Bosne i Hercegovine

Sloboda mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijesti, predstavlja jedan od sedam glavnih principa na kojima se temelji Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima,

koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija (A/RES/217. od 10. decembra 1948, Pariz). Prema članu 18. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima „svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; to pravo uključuje slobodu da promijeni svoju vjeroispovijest ili uvjerenje i slobodu da, bilo pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, manifestira svoju vjeru ili uvjerenje podučavanjem, običajima, molitvom i obredom“.

Uvažavanjem i priznavanjem prava na vjerske slobode otvorene su kapije za afirmaciju drugih prava i sloboda.¹ Na identičan način ovo pravo definirano je i u članu 9 stav (1) Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda (dalje: Evropska konvencija o ljudskim pravima), koju je usvojio Savjet Evrope 1949. godine,² s tim što je u stavu (2) ovoga člana, ostavljena mogućnost ograničenja prava, koja mogu biti „predviđena zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih“.

Vremenom se tekst Evropske konvencije o ljudskim pravima uređivao i dopunjavao, a istovremeno se širio i krug zemalja koje su preuzimale obavezu poštivanja ovoga dokumenta. Jasno je da do danas formalnopravno nije propisano, a tako ni osigurano, svako ljudsko djelovanje i ponašanje koje ima povezanost s temeljnim pravom slobode vjere.

Put do normiranja prava na vjerske slobode i njezine nesmetane implementacije, kroz vanjsku manifestaciju ili individualno prakticiranje, bio je težak i dug, stoga treba naglasiti da su upravo ova prava bila prva koja su priznata u borbi za proklamovanje i poštivanje opštih ljudskih prava i sloboda.

Mirovnim sporazumom iz Daytona, parafiranim od strane predsjednika država Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, kao i predstavnika Savezne Republike Jugoslavije, uz sudjelovanje predstavnika konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini, Bošnjaka, Srba i Hrvata, okončan je rat protiv Bosne i Hercegovine. Sporazum je službeno potpisan 14.12.1995. godine u Parizu, kao *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*, čiji je Aneks 4 zamijenio dotadašnji Ustav Republike Bosne i Hercegovine. U Dejtonskom ustavu ljudska prava i slobode inkorporirani su u obimu najviših međunarodnih standarda prihvaćenih kod civiliziranih naroda. Zbog obima i težine počinjenih ratnih zločina, masovnog kršenja ljudskih prava u periodu koji je prethodio dejtonskom ustavnim uređenju, članom X/2 Aneksa 4 konstituirana je trajnost ljudskih prava i sloboda u Ustavu, na način da ljudska prava i slobode koji su zagaranovani Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, shodno članu II/2 Ustava, “direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini” i “ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima”. Ustavotvorac je postavio donju granicu da se ne može „okrnjiti ili ukinuti“ ni jedno od prava i sloboda navedenih u članu II Ustava Bosne i Hercegovine. Ustavom je propisano da

1 Opširnije: Rinaldo Bertolino, “La Libertà religiosa e gli altri diritti umani”, *Diritto Ecclesiastico*, 107 (1996), str. 26.

2 Donesena u Rimu 4. novembra 1950. godine, stupila je na snagu 3. septembra 1953. godine

sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju prava i slobode koji su predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i sloboda i njenim protokolima, a što uključuje, između ostalog, i „slobodu misli, savjesti i vjerovanja”.³

Ovakvim pozicioniranjem ljudskih prava, ustavotvorac garantuje Ustavom primjenu Evropske konvencije o ljudskim pravima i svjesno ograničava područje djelovanja vlasti da ne može donositi normativne akte ispod standarda prihvatljivih u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i sloboda i njenim protokolima. Iz navedenog proističe da Evropska konvencija o ljudskim pravima ima veću snagu nego bilo koje domaće normativno rješenje.

Parlament Bosne i Hercegovine je u cilju postizanja viših standarda, ali i većeg stepena zaštite prava na slobodu vjere, usvojio Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica⁴

Ovim zakonom garantira se svakom čovjeku pravo na slobodu savjesti i vjere u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, najvišim međunarodnim standardima ljudskih prava sadržanih u međunarodnim deklaracijama i konvencijama o slobodi savjesti i vjere, koji su sastavni dio Ustava i pravnog sistema Bosne i Hercegovine.

Osim navedenog, članom 4 isti zakon propisuje:

Svako ima pravo na slobodu vjere i uvjerenja, uključujući slobodu javnog ispovijedanja, odnosno neispovijedanja vjere. Jednako tako, svako ima pravo prihvatiti ili promijeniti vjeru, kao i slobodu – bilo sam ili u zajednici s drugima, javno ili privatno – da na bilo koji način očituje svoja vjerska osjećanja i uvjerenja obavljanjem obreda, izvršavanjem i pridržavanjem vjerskih propisa, držanjem do običaja i drugih vjerskih aktivnosti.

Član 14 stav (7) istog zakona propisuje da javno očitovanje vjere ili uvjerenja može biti ograničeno jedino na osnovu zakona i u skladu s međunarodnim standardima kada nadležni organ dokaže da je to neophodno u interesu javne sigurnosti, zaštite zdravlja, javnog morala, ili u cilju zaštite prava i sloboda drugih osoba u skladu s međunarodnopravnim standardima.

Analizom Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica može se uočiti usklađenost s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Na opisani način Bosna i Hercegovina je u svoj pravni sistem inkorporirala najviše međunarodne standarde o ljudskim pravima, uključujući i pravo na slobodu vjere, pri čemu je jasno izražena hijerarhijska relacija i normativna supremacija Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda i njenih protokola u odnosu na sve bosanskohercegovačke normativne akte.

3 Član 2, stav (3) tačka g) Ustava Bosne i Hercegovine

4 “Službeni glasnik BiH”, broj 5/04.

2. Normativna analiza zakonskih i podzakonskih akata kojima se propisuje pravo vojnih lica na slobodu vjere u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine

Zakonskim i podzakonskim aktima propisuje se opseg prava vojnih lica na slobodu vjere u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, a sve u vezi s članom 9 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda, odnosno Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Razrada prava na slobodu mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijesti za pripadnike Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, urađena je u članu 29 Zakona o službi u Oružanim snagama BiH. Navedenim članom propisuju se vjerske aktivnosti i slobode vojnih lica.

2.1. Vjerske aktivnosti i sloboda vjere vojnih lica – analiza pravnih propisa

Prema članu 29 Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine propisano je da vojno lice ima pravo obavljanja vjerskih aktivnosti radi ostvarivanja svojih vjerskih sloboda. Organizacija i obavljanje vjerskih aktivnosti zasniva se na objektivnim vojnim potrebama, uvažavajući princip individualne slobode izražavanja i obavljanja vjerske službe pripadnika Oružanih snaga. Istim zakonom definisano je da organizaciju vjerskih aktivnosti i način funkcioniranja propisuje Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, u saradnji sa zakonom priznatim crkvama i vjerskim zajednicama. Također, Zakonom o službi, propisano je da Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine i zakonom priznate crkve i vjerske zajednice vojnim licima osiguravaju ostvarivanje vjerskih sloboda.

Pravilnik o organizaciji i načinu funkcioniranja vjerske službe u Ministarstvu odbrane (dalje MO) i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine (dalje OS BiH) regulira organizaciju i način funkcioniranja cjelokupnog vjerskog života u MO i OS BiH. Navedenim Pravilnikom regulira se vjerska služba i to postavljajući istu kao dio strukture MO i OS BiH, a u cilju organizacije i osiguranja cjelokupnog vjerskog života u MO i OS BiH. Ministar odbrane Bosne i Hercegovine u skladu s tim potpisao je sporazume sa Vrhbosanskom nadbiskupijom, Pravoslavnom crkvom i Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini, kojima se regulira pitanje uspostave, organizacije i načina funkcioniranja vjerske službe u MO i OS BiH.⁵

Prema dostupnim informacijama sa internet stranice Ministarstva odbrane BiH, u OS BiH, a u skladu sa Sporazumom, sprovodi se niz aktivnosti s vjerskim sadržajem. Ovim se pokazuje visok stepen uvažavanja i primjene prava na slobodu vjere. Neke od tih aktivnosti su:

5 Lada Sadiković, Denis Hadžović, *Ljudska prava u oružanim snagama Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH, 2010), str: 40.

- Redovno obavljanje vjerske službe svih triju konfesija
- Organizovanje odlaska na hadždž muslimana pripadnika OS BiH⁶, različite ramazanske aktivnosti⁷ i organizovanje zajedničkih iftara⁸, učešće u realizaciji različitog programa vjerskog sadržaja u saradnji sa civilima, (s učešćem u počastima i obredima na mezarjima u BiH, kao što su manifestacije „Obrana BiH – Igman“,⁹ „Srebrenica – Potočari“ i druge)
- Pokloničko putovanje pravoslavnih vjernika pripadnika OS BiH svetogorskim manastirima,¹⁰ kao i različit vjerski program (obilježavanje krsne slave i sl.)
- Hodočašće katolika pripadnika MO i OS BiH u Lurd,¹¹ te redovne mise za katoličke vjernike

2.2. Pravo na ishranu u skladu s vjerskim potrebama u OS BiH

Pravo na ishranu u skladu s vjerskim potrebama u MO i OS BiH regulisano je članom 11 Pravilnika o ishrani u miru.¹² U navedenom članu regulisano je poštivanje nacionalnih i vjerskih običaja, na način da:

svim licima koja ostvaruju pravo na besplatnu ishranu osiguravaju se uvjeti za pripremu i podjelu tekućih i suhih obroka u skladu sa Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini („Sl. glasnik BiH”, broj 5/04), poštujući tradicionalne zahtjeve nacionalnih i vjerskih običaja.

6 Opširnije: <http://www.mod.gov.ba/Print.aspx?id=13015> Brigada taktičke podrške (Ikrar dova za hadžije iz Oružanih snaga BiH u kasarni „Rajlovac OS BiH“. U organizaciji Ureda vojnog muftije i Ureda za hadž Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, u kasarni „Rajlovac OS BiH“ 12.10.2011. godine održan je seminar i proučena ikrar dova za grupu od 20 hadžija pripadnika OS BiH, koji će ove godine ići na hadž. Domaćin skupa bila je Brigada taktičke podrške.)

7 http://mod.gov.ba/MO_BiH/Struktura/Vjerska_sluzba/ured_vojnog_muftije/?id=26408, (Ured Vojnog muftije u Ministarstvu odbrane BiH pripremio je i realizirao sadržajan Plan ramazanskih aktivnosti u 2013. godini. Ured je u saradnji sa odgovarajućim sektorima u MO BiH i odgovornim u strukturi Oružanih snaga BiH na vrijeme počeo sa pripremanjima za Ramazan 1434. h.g./2013. godine.)

8 http://mod.gov.ba/OS_BiH/struktura/Komanda_za_podrsku/?id=34133, (Zajednički iftar u kasarni „Kozara“ Banja Luka, U organizaciji Komande za podršku OS BiH 08.07.2014. godine realiziran je tradicionalni ramazanski iftar u kasarni „Kozara“ Banja Luka. Ovo je već šesti put kako se organizira iftar, a koji je upriličen za pripadnike Oružanih snaga BiH sa lokacija kasarne „Kozara“ Banja Luka, „Mahovljani“ i „Mika Bosnić“ Manjača.)

9 Opširnije http://mod.gov.ba/MO_BiH/Struktura/Vjerska_sluzba/ured_vojnog_muftije/?id=26408

10 Opširnije: http://mod.gov.ba/MO_BiH/Struktura/Vjerska_sluzba/Kancelarija_pravoslavnog_dusebriznistva/?id=34677 (Po planu rada Kancelarije pravoslavnog dušebrižništva u MO i OS BiH, u periodu od 03. do 07. augusta 2014. godine, grupa od 25 pravoslavnih vojnika pripadnika Oružanih snaga BiH iz Rajlovca, sa svojim brigadnim sveštenikom jerejem Duškom Lalovićem krenula je na pokloničko poklonjenje svetogorskim svetinjama.)

11 http://mod.gov.ba/MO_BiH/Struktura/Vjerska_sluzba/ured_katolickog_dusobriznistva/?id=25182 (Pripadnici Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine hodočastili su na 55. Međunarodno vojno-redarstveno hodočašće u marijansko svetišće u Lurd – Francuska od 21. do 28. maja 2012. godine, predvođeni vojnim biskupom msgr. Tomom Vukšićem.)

12 Dostupno na www.mod.gov.ba/pravila.

Precizirano je da se u dane posta, ljudstvu koje za to izrazi želju, tekući obrok priprema i dijeli prema tradicionalnim običajima vjere, a kada im pripadaju dopune ishrane, one se izdaju uz jedan od obroka. Propisano je da se organizacija ishrane u vrijeme vjerskih praznika uskladi s nacionalnim i vjerskim specifičnostima, imajući u vidu vrijeme pripremanja hrane i podjelu jela, što regulira nadležni komandant. Definirano je da se u jedinicama i komandama Oružanih snaga u kojima su zastupljeni pripadnici različitih konfesija, kada se osigurava ishrana, ispoštuje vjerski propis i redovna ishrana ljudstva. Pravilnikom o ishrani propisano je da se asortiman i norme potrošnje artikala ishrane u vrijeme vjerskih praznika usklađuju s potrebama koje nalažu vjerski običaji ali se ne smije narušiti energetska vrijednost obroka na štetu korisnika.

Iz navedenog je evidentno da su postavljeni dobri normativni okviri za prihvatanje i poštivanje najviših standarda vezanih za pravo na slobodu vjere u pogledu ishrane svih pripadnika OS BiH, bez obzira na vjersku pripadnost, samo ostaje na konzumentima ovog prava koliko ga žele individualno koristiti.

2.3. Pravo na mogućnost izostanka s posla u vrijeme vjerskih praznika

Zakon o službi u OS BiH u članu 57 propisuje da vojna osoba u jednoj kalendarskoj godini može izabrati četiri radna dana radi udovoljenja svojim vjerskim, odnosno tradicijskim potrebama, s tim što se dopust od dva dana koristi uz naknadu plaće – plaćeni dopust.

3. Problematiziranje i testiranje dijela podzakonskog akta kojim se ograničava pravo na nošenje brade osim vjerskim službenicima

Prema Izvještaju o radu Parlamentarnog vojnog povjerenika Bosne i Hercegovine za 2013. godinu od 14.2.2014. godine, u tački 2.1.9. elaborirana je pritužba vezana za nošenje brade protivno odredbama Pravila službe u Oružanim snagama BiH.

Vojnom povjereniku pritužbom se obratio podoficir M.J. u kojoj ističe da iz medicinskih razloga nosi bradu te da mu to, prema novodonesenom podzakonskom aktu pod nazivom Pravilo službe u Oružanim snagama BiH, nije dozvoljeno. Uz pritužbu je dostavljena i medicinska dokumentacija. Imenovani je najprije naredbom zapovjednika bio spriječen da bude prisutan jutarnjem postrojavanju i brifingu, a potom i potpunom obavljanju poslova i zadataka svog radnog mjesta. Navodno je sporan član 12. predmetnog akta kojim se PVO-u (profesionalnoj vojnoj osobi) ne dozvoljava nošenje brade.

Kako vojni povjerenik nije posjedovao akt Pravilo službe u Oružanim snagama BiH, on je dopisom broj: 05/3-50-19-1244/11 od 19. 8. 2013. zatražio navedeni akt, koji mu je dostavljen u predviđenom roku. Budući da je vojni povjerenik i prilikom posjeta te razgovora s PVO-ima na lokacijama Oružanih snaga BiH uočio da postoji problem koji je nužno razjasniti, to ovim putem naglašava sljedeće: Pravilo službe u Oružanim snagama BiH je podzakonski akt koji je donijelo Ministarstvo obrane BiH, čijem je donošenju trebala prethoditi konzultacija sa svim nižim razinama odlučivanja u cilju postizanja kompromisa i donošenja obvezujućih rješenja prihvatljivih za sve. U smislu gore navedenog, trebalo je konzultirati sve potrebne stručnjake, u konkretnom slučaju i liječnike specijaliste koji bi mogli dati valjanu argumentaciju za ili protiv uvođenja ograničenja ili pravila. Iako nije osnova za predmetnu pritužbu, ali u Uredu vojnog povjerenika otvoreno je i pitanje u vezi s vjerskim slobodama u smislu nošenja brade PVO-a, pa je u tom smislu trebalo angažirati i vjerske službenike u Ministarstvu obrane i Oružanim snagama BiH kako bi se pribavilo stručno mišljenje. Činjenica je da u članku 12. predmetnog podzakonskog akta nisu dopuštene iznimke, pa čak ni u slučaju opravdanih razloga (u ovom slučaju medicinskih), izuzev u slučaju vjerskih službenika. Vojni povjerenik, na temelju Zakona o parlamentarnom vojnom povjereniku BiH i Poslovnika o radu parlamentarnog vojnog povjerenika Bosne i Hercegovine, nema ovlasti za donošenje novih, kao ni za izmjenu postojećih zakonskih i podzakonskih akata.¹³

Iz navedenog se može zaključiti da nošenje brade u Oružanim snagama BiH nije dozvoljeno izuzev vjerskim službenicima. Za sve pripadnike koji su nosili bradu ili žele da je nose nastupilo je ograničenje na osnovu navedenog podzakonskog akta. Ono što je posebno zabrinjavajuće u navedenom slučaju, koji je obrađivao Parlamentarni vojni povjerenik, jeste činjenica da se vojnoj osobi prvo sprečava da bude prisutan jutarnjem postrojavanju i brifingu, a potom i potpunom obavljanju poslova i zadataka svog radnog mjesta, samo iz razloga što je nosio bradu. Ako nije bilo tolerancije prema vojnoj osobi koja je bradu nosila zbog zdravstvenih razloga, onda se postavlja pitanje kako se postupalo prema osobama koje su bradu nosile iz vjerskih razloga.

Prije detaljne analize i testiranja dijela podzakonskog akta kojim se ograničava pravo na nošenje brade osim vjerskim službenicima, prvo je potrebno dati odgovor da li nošenje brade pripadnika OS BiH ulazi u opseg zaštite u skladu s članom 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Da bi čin nošenja brade pripadnika OS BiH ušao pod zaštitu Evropske konvencije o ljudskim pravima, takav čin pojedinca treba izražavati njegovo vjerovanje, bez obzira da li je taj čin motiviran vjerom ili je taj čin pod utjecajem vjere

13 https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/ostalo/vojni_povjerenik/izvjestaji_o_radu/Default.aspx?id=45982&langTag=hr-HR&pri=b

ili je taj čin motivisan ličnim uvjerenjem. Kao viši stepen tvrdnje da čin nošenja brade vojnih lica ulazi pod zaštitu Evropske konvencije o ljudskim pravima, ovakav način izražavanja vjerovanja mora biti povezan s vjerom na način da su takve osobe obavile neku vrstu vjerskog obreda ili molitvu vezano za nošenje brade. Također, može se uzeti pozitivna pretpostavka i za one osobe koje svojim djelima i riječima pokazuju da prakticiraju svoju vjeru.

Treba naglasiti da je u definiranju opsega zaštite u članu 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima data alternativna norma. Tako je ovim članom definisan opseg „manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja ...običajima,... i obredom“, pri čemu nije implicitno propisano da to manifestiranje mora biti neka stroga vjerska obaveza da bi bilo zaštićeno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Dovoljno je da se radi o ličnom uvjerenju manifestiranja, koje predstavlja lični izbor svakog pojedinca, što sigurno ulazi u područje individualnih ljudskih prava, pa se s normativnog aspekta može uzeti pozitivna prihvatljiva pretpostavka da čin nošenja brade ulazi u područje zaštite Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Iz navedenog proizilazi da se čin nošenja brade pripadnika OS BiH može smatrati zaštićenim u skladu s članom 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Prilikom razjašnjavanja pitanja da li čin nošenja brade ulazi u opseg zaštite Evropske konvencije o ljudskim pravima bilo bi pogrešno tumačiti da li je nošenje brade stroga vjerska obaveza ili nije te to povezivati s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Evropski sud za ljudska prava iz 1999. godine, u predmetu Šerif protiv Grčke, No. 38178/97, stav 53 primijetio je da *princip prava na slobodu vjeroispovijesti u smislu Konvencije, u principu, isključuje mogućnost da država ispituje legitimnost vjerskih ubjedenja ili načina na koje se ta ubjedenja ispoljavaju*. Poštujući navedeni princip, legitimnost vjerskih ubjedenja a time i tumačenja vjerskih ubjedenja ili njihov način ispoljavanja područje su u koje ne bi trebalo da se upušta javna vlast .

Nakon rasvjetljavanja prvog seta pitanja, vezanih za uslove pod kojima se čin nošenja brade može smatrati zaštićenim pod Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, nameću se nova pitanja za analizu: koji su uslovi za ograničavanje prava na slobodu vjere, kako su pitanje nošenja brade riješile pojedine države i njihove oružane snage, te da li zabrana nošenja brade, u konkretnom slučaju za pripadnike Oružanih snaga BiH, predstavlja neki od oblika diskriminacije?

Navedena pitanja potrebno je testirati prema međunarodnim i državnim normativnim standardima.

3.1. Uslovi ograničavanja prava na slobodu mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijesti

Prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, predviđena su četiri oblika ograničenja ljudskih prava koja mogu izvršiti države. Ograničenje prava na slobodu mišljenja, uvjerenja i vjeroispovijesti uvršteno je u kategoriju **posebnih ograničenja**. Ova vrsta ristrikcije dopušta državi da ograniči određena ljudska prava a da

se u isto vrijeme omogućava evropskim organima da ostvare kontrolu nad takvim postupcima države.

Iz navedenog je evidentno da pravo na slobodu vjere nema apsolutni karakter, nego je podložno ograničenjima od strane vlasti, ali u tačno propisanim uvjetima i u definisanim granicama, i to na način: „– *da su ograničenja propisana zakonom; da su ta ograničenja neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih*“.

3.1.1. Ograničenja moraju biti predviđena zakonom ili biti u skladu sa zakonom

Prema važećim odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja se primjenjuje u Bosni i Hercegovini, samo zakonom mogu biti predviđena ograničenja i ne mogu se propisati opštim pravnim aktom niže pravne snage od zakona, tj. podzakonskim aktom.¹⁴ Taj standard potvrdili su i bosanskohercegovački parlamentarci usvajanjem Zakona o slobodi vjere.

Podzakonski akti donose se s ciljem primjene zakona i moraju biti saglasni s aktom više pravne snage, odnosno zakonom, znači moraju potjecati iz zakona. Ako je zakonom propisano da se neko od prava na slobodu vjere ograničava, onda zakon mora dati nadležnim vlastima dovoljno jasan opseg diskrecionog prava, kako i na koji način se to pravo izvršava, pa se to ograničenje treba precizirati i u podzakonskom aktu.

Postoje mišljenja u pravnoj teoriji ali i sudskoj praksi da, ako su zakoni sastavljeni tako jasno i precizno s ciljem da pojedinac

može predvidjeti posljedice svojeg izražavanja i prilagoditi svoje ponašanje tome, domaći zakoni koji služe kao temelj za ograničavanje izražavanja ne moraju biti propisi doneseni od strane parlamenta. U tu svrhu može poslužiti bilo koji standardni izvor zakona, standardan u određenoj jurisdikciji. Tako administrativni propisi, kodeksi profesionalne etike i sudska praksa također mogu biti prihvaćeni kao zakon u svrhu pružanja temelja za ograničavanje vjeroispovijedi pod člankom 9, sve dok su pristupačni i precizni.¹⁵

Ovako široko prihvatanje zahtijevalo je i zaštitu prije svega od strane Evropskog suda za ljudska prava, pa je to Sud pojasnio na sljedeći način:

Da bi domaće pravo zadovoljilo ove uvjete, ono mora osigurati mjere pravne zaštite protiv samovoljnih kršenja prava od strane vlasti, koju garantuje Konvencija. U stvarima koje se tiču osnovnih prava, bilo bi protivno vladavini zakona, jednom od 12 bazičnih principa demokratskog društva koje

14 **Podzakonski akti** predstavljaju posebnu kategoriju opštih akata nižih od zakona, različitih po nazivu, donosiocima i pravnoj prirodi. Bez obzira na naziv (uredbe, odluke, pravilnici, naredbe i uputstva), uobičajeno je da se objavljuju u Službenim glasilima. (D. Radomir Lukić, P. Budimir Košutić, *Uvod u pravo* (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta & Javno preduzeće Službeni glasnik, 2009), str. 176, 177, 178, 179)

15 Yonko Grozev, Predavanje o slobodi vjeroispovijedi po članku 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima, Centre for Liberal Strategies Sofija, Bugarska, dostupno na www.cms.hr/dokument/54, str. 10.

štiti Konvencija, kada bi diskrecija povjerena izvršnom tijelu bila izražena u maniru neograničene moći. Shodno tome, zakon mora sa zadovoljavajućom jasnoćom odrediti okvir takve diskrecije povjerene nadležnim organima i način njenog izvršenja.¹⁶

Međutim, treba uvažavati činjenicu koja se odnosi na hipoteku skore prošlosti teškog kršenja ljudskih prava i specifičnost specijalnog statusa ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine. Stoga, kako bi se pružila pravna zaštita od miješanja javne vlasti u prava i slobode zaštićene Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, nije realno očekivati da diskreciona prava izvršne vlasti, normirana u podzakonskim aktima koja reduciraju u određenoj mjeri pravo na slobodu vjere, budu legitimna, pa čak i u slučaju da su ta podzakonska akta dostupna, jasna i predvidiva. Bio bi to slučaj protivan vladavini zakona, što bi se kosilo s jednim od osnovnih načela demokratskog društva koje je proklamovala i sama Evropska konvencija o ljudskim pravima. Osim toga, po svojoj prirodi podzakonski akti su izvedeni, a ne samostalni akti, njima se ne utvrđuju nova prava a posebno ne ograničenja, nego se zbog opštosti i nedovoljne određenosti zakonskih odredbi te odredbe razrađuju i dopunjavaju ali u skladu sa svrhom i ciljem zakona, te mu ne smiju protivrječiti, odnosno moraju biti u skladu sa zakonom (hijerarhija izvora prava). Bez obzira ko donosi podzakonski akt, da li se radi o predstavničkim organima, organima upravne i izvršne vlasti ili pravosudnim organima, zajednička karakteristika svih akata, bez obzira kako nose naziv (statuti, odluke, zaključci, naredbe, poslovnici, uredbе, odluke, uputstva, opšta rješenja, pravno obavezni načelni stavovi), ovi akti ne mogu izmijeniti, opozvati ili ukinuti zakone parlamenta.

Iz navedenog se može zaključiti da svako ograničavanje prava na slobodu vjere, bez obzira o kojem se obliku radi, treba biti jasno i precizno propisano zakonom, kako to eksplicitno i zahtijeva Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava, posebno u Bosni i Hercegovini, iz razloga što je u Ustavu preuzeta obaveza promoviranja i zaštite temeljnih ljudskih prava iz navedene Konvencije.

U pogledu zabrane, poređenja radi, u Zakonu o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine („Službeni Glasnik BiH“ broj: 88/05, 53/07, 59/09, 74/10 i 42/12), vojnim licima, zabranjuje se sindikalno i političko organiziranje (član 26), kao i javno istupanje u vezi sa stanjem i odnosima u Oružanim snagama bez pisanog odobrenja ministra odbrane (član 27). Da je zakonodavac smatrao da je potrebno ograničiti pravo na slobodu vjere (u potpunosti ili djelimično), to bi sigurno uradio kao i u slučaju navedenih primjera. Zakonodavac u Zakonu o službi u OS BiH nije predvidio ograničenja prava na slobodu vjere, štaviše, zakonodavac uvažava principe individualne slobode izražavanja i obavljanja vjerske službe, pa ostaje pomalo začuđujuće zašto se odustalo od navedenog principa.

¹⁶ ECHR, Hasan i Chaush protiv Bugarske, presuda od 26.10.2000, paraf 84.

Zbog nedostupnosti svih informacija, za ovu analizu ostat ćemo uskraćeni za nekoliko detalja. Ostat će nerazjašnjena pitanja iz kojih razloga donosilac podzakonskog akta pod nazivom Pravilo službe nije konsultovao Ured vojnog muftije, o pitanju nošenja brade, kao i pitanje vezano uz obavezu da ograničenje može nastupiti jedino ako nadležni organ dokaže neophodnost. Prema Izvještaju Parlamentarnog vojnog povjerenika, može se zaključiti da u izradi podzakonskog akta Pravilo službe u OS BiH nisu konsultovani ljekari niti vjerski službenici, o pitanju nošenja brade, pa se može konstatovati da se prilikom pripreme propisa nosilac normativnih poslova nije pridržavao Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine.

Uvažavajući činjenicu da se Evropska konvencija o ljudskim pravima direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i da je istom decidno definisano da se ova vrsta slobode ne može ograničiti nižim propisom od zakona, a Pravilo službe nije doneseno u formi i propisanoj proceduri kao zakon, niti je objavljeno u Službenom glasilu, pa nije javno dostupno, može se konstatovati da ovo ograničenje prema ovome testu nije doneseno od strane nadležne osobe, u propisanom postupku, pa se dovodi u pitanje legitimitet ove zabrane.

Shodno međunarodnim standardima da ograničenje prava na slobodu vjere može nastupiti jedino kada se dokaže neophodnost istog, može se konstatovati da u konkretnom slučaju nije ispoštovan ovaj standard, niti ga je ko dokazivao ili to dokazivanje nije javno dostupno.

3.1.2. Neophodnost u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih

Sljedeći standard koji se mora ispoštovati u postupku ograničavanja prava na slobodu vjere jeste ispitivanje društvene neophodnosti u demokratskom društvu, koje mora biti u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih. Da bi se neko pravo ograničilo, nadležni organ mora dokazati neophodnost ograničenja, pa tek onda propisati restrikciju ili umanjeње prava.

Prvi uslov za ograničenje prava jeste postojanje neophodnosti u demokratskom društvu, odnosno „neodložne društvene nužnosti“. Ova neophodnost treba dovesti u stanje uravnoteženosti stepen ograničenja slobode vjeroispovijedi, s jedne strane, i ograničavajuću mjeru, s druge strane. Ograničenje iz razloga „neophodnosti u demokratskom društvu“ mora: 1) „odgovarati akutnoj društvenoj potrebi, 2) biti srazmjerno legitimnom cilju kome se teži, i 3) biti opravdano relevantnim i dovoljnim razlozima“.¹⁷

17 Jim Murdoch, „Freedom of thought, conscience and religion: A guide to the implementation of Article 9 of the European Convention on Human Rights“, *Human rights handbooks*, No. 9, str: 53.

U toj razmjernosti krije se dio odgovora na pitanje šta je „neodložna društvena nužnost“, koja u sebi mora sadržavati jasne i pozitivne odgovore na pitanja korisnosti, razumnosti i poželjnosti ograničenja. Kakvu to mjeru ili ograničenje zahtijeva neodložna društvena nužnost ovisi od mnogo drugih determinanti, a neke od njih su svakako državno-pravno uređenje, stepen ometanja slobode vjerskih prava, konkretna situacija, njen kontekst i vrijeme, te da li je ograničenje nužno i neophodno, pri čemu „nužno“ ne mora značiti i neophodno potrebno. Bez obzira na determinante država je dužna da bude neutralna i nepristrasna prilikom odlučivanja o ograničavanju prava, pri čemu ograničenje treba biti opravdano i proporcionalno. Ograničenjem se treba postići ravnoteža između interesa pojedinca i interesa države, pri čemu država ima obavezu da svoje ograničenje obrazloži.

Mjera ograničavanja prava na slobodu vjere, prema odredbama Evropske konvencije može se koristiti kada je u pitanju javni interes, odnosno: 1) interes javne sigurnosti, 2) zaštita javnog reda, 3) zaštita zdravlja i morala, 4) zaštita prava i sloboda drugih.

Ovo su razlozi koji se mogu navesti kao razlog za ograničavanje prava na slobodu vjeru, s izuzetkom kada je u pitanju „nacionalna sigurnost“. Međutim, kada su u pitanju sigurnosni razlozi koji zahtijevaju ograničavanje prava na slobodu vjere, treba naglasiti da su vojna lica zadužena da štite vanjsku sigurnost, i da imaju specifičnu službu. Prema Zakonu o zaštiti tajnih podataka, sva vojna lica prošla su određene sigurnosne provjere, koje im omogućavaju pristup podacima koji su stepenovani nekim od nivoa tajnosti. Ako neko od vojnih lica iz sigurnosnih razloga ne dobije rješenje o pristupu tajnim podacima, to mu predstavlja smetnju za obavljanje vojne dužnosti. Stoga, s obzirom da je u pitanju lično pravo, nije realno očekivati da sigurnosni razlozi mogu biti razlog za ograničenje ovoga prava. Kod ograničavanja navedenog prava treba analizirati „interes javne sigurnosti“ i s druge strane. Postoji vjerovatnoća da vojna lica koja su do donošenja Pravila službe nosila bradu a na čijim ličnim dokumentima su slike s bradama poštivanjem Pravila službe, odnosno brijanjem remete „interes javne sigurnosti“. Zato će pojedini morati mijenjati lične karte iz razloga što je „izgled imaoca lične karte toliko izmijenjen da više ne odgovara fotografiji na ličnoj karti“,¹⁸ i ta lica imaju obavezu da „dokazuju svoj identitet i tačnost podataka koji se upisuju u njegovu ličnu kartu na osnovu ranije izdate lične karte“.¹⁹

U pogledu zaštite javnog reda, prema Zakonu o službi u OS BiH, propisana je disciplinska odgovornost vojnih lica, i to kao teža povreda vojne discipline, za vojna lica koja za vrijeme službe ili van nje nedoličnim ponašanjem nanose štetu ugledu Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine ili Oružanim snagama. U smislu ove odredbe podrazumijeva se narušavanje javnog reda i mira, nepristojno ponašanje ili sukobljavanje na javnom mjestu ili bilo koje drugo postupanje koje remeti javni red i mir, bez obzira na mjesto i vrijeme događaja. Evidentno je da Zakon o službi u OS BiH vojna lica, u pogledu zaštite javnog reda, čvrsto obavezuje na striktno po-

18 Član 13 Zakona o ličnoj karti državljana BiH propisuje da se lična karta mora zamijeniti, između ostalog, kada je izgled imaoca lične karte toliko izmijenjen da više ne odgovara fotografiji na ličnoj karti.

19 Član 14. Zakona o ličnoj karti Bosne i Hercegovine.

štivanje propisa, prije svega što su za nepoštivanje istih propisane kazne uključujući i „nečastan otpust“. Prema tome, nije realno očekivati da je razlog za uključivanje ograničenja na konkretno pravo zbog interesa sigurnosti i zaštite javnog reda.

Kada dovodimo u vezu ograničenja prava vojnih lica na slobodu vjere manifestacijom čina nošenja brade sa zaštitom zdravlja i morala, mogu se nametnuti dileme da li je razlog higijena, ili su posebna ograničenja u vezi s korištenjem vojne opreme (zaštitne maske). Međutim, ako postoje vojske koje omogućavaju svojim pripadnicima da nose bradu iz bilo kojih razloga i / ili uvjerenja, onda se postavlja pitanje zašto bi to smetalo u OS BiH. Prema propisima koji su važili u Vojsci Federacije BiH (do stupanja na snagu Zakona o odbrani i Zakona o službi BiH 2005. godine) nošenje brade do jednog centimetra bilo je dozvoljeno onima koji tim činom ispoljavaju svoja uvjerenja.

Međutim, nameće se novo pitanje, ako do donošenja Pravila službe u OS BiH nije smetalo nošenje brade, zbog čega sada smeta? Kada dovodimo u korelaciju ograničenja prava vojnih lica na slobodu vjere manifestacijom čina nošenja brade sa zaštitom prava i slobode drugih, treba razjasniti je li nošenje brade vojnih lica provokacija ili se može smatrati zlonamjernim kršenjem duha tolerancije ili ovaj čin možda predstavlja ugrožavanje prava drugih. Nošenjem brade vojno lice ispoljava svoje pravo na slobodu vjere ili uvjerenja, te je mala mogućnost da bude ugroženo nečije drugo pravo. Teoretski može doći do sukoba dvaju prava, naprimjer prava na slobodu vjere i prava na zdravlje ali istog onog vojnog lica koje nosi bradu (naprimjer ako je duža brada, pa smeta nekoj zaštitnoj opremi). Treba imati u vidu da Konvencija zabranjuje zloupotrebu prava. Prema dostupnim informacijama, nema zabilježenog slučaja prijave da nošenje brade vojnog lica smeta pravima drugih ili da ih ugrožava.

3.2. Uparedno pravo i praksa

Jedno od pitanja koje Evropski sud za ljudska prava u Strasbourgu prepušta domaćim sudovima, ne želeći tako da nameće jedinstvena rješenja niti da se miješa u ustaljene sudske prakse u pojedinim državama jeste pitanje vjere. S obzirom da ne postoji konsenzus članica Vijeća Evrope o ovome pitanju, Sud u Strasbourgu je ovaj pravni instrument nazvao „polje slobodne procjene“. Ipak, potrebno je sagledati praksu drugih država u vezi s pitanjem nošenja brade vojnih lica, prvo zbog njihovog tretiranja ovog pitanja s vjerskog aspekta ali i zbog standarda u smislu vojne discipline i nošenja vojne opreme.

U posljednjoj deceniji evidentno je da se dopuštanjem nošenja brada vojnicima i oficirima upravo iz vjerskih razloga omogućava upražnjavanje ove vjerske slobode u mnogim državama. Tako je u vojsci SAD-a od 7. juna 2010. američkim specijalnim snagama u Afganistanu dopušteno da nose brade. Također, iste godine, američka vojska omogućila je iznimke za vjernike, te je vojnicima Sikhima (pripadnicima etničke grupe iz Indije) dopušteno da imaju „neostriženu“ kosu pokrivenu turbanima a muslimanskim vojnicima da imaju brade.

U izraelskoj vojsci (IDF-u) zabranjuje se puštanje dlaka na licu, osim ako je posebno iskazan zahtjev i isti odobren. Zahtjevi su uglavnom iz vjerskih i iz zdravstvenih razloga. Odobrenje važi jednu godinu, nakon čega se mora obnoviti.

Danski vojnici mogu nositi bradu. Brade su popularne među jedinicama raspoređenim u Afganistanu. To također pomaže u razbijanju kulturne barijere između danskih vojnika i Afganistanaca, posebno iz razloga što većina afganistanskih muškaraca nosi duge brade, a kod velikog broja Danaca rastu brade crvene boje, što predstavlja afganistanski simbol hrabrosti. Samo vojnici koji pripadaju Den Kongelige Livgardu (Royal Life gardi) ne smiju imati brade kad su na straži.

U francuskoj („sapeurs”) Legiji stranaca tradicionalno se nose velike brade. Dekretom N ° 75-675 od 28. maja 1975. propisuje se opća disciplina u vojsci, a tradicija dugih brada promijenjena je. Vojnim osobama dopušteno je da puštaju bradu ili brkove, ali brada mora biti skraćena i „pravilno oblikovana”, kako bi se osigurala kompatibilnost s određenom opremom.

Današnji propisi Bundeswehra (Njemačka) dopuštaju vojnicima da puštaju bradu, pod uvjetom da se obrezuje i da je nenametljiva. Brada ne smije utjecati na pravilno korištenje vojne opreme. Jedino pravilo vezano za bradu jeste da oni koji žele puštati bradu moraju početi da je puštaju za vrijeme slobodnih dana (dopusta).

U grčkim oružanim snagama samo je u mornarici dopušteno nositi bradu. Uredno obrubljeni brkovi dopušteni su u kopненоj vojsci. Ipak, najbolji primjer s kojim možemo komparirati BiH, kako u odnosu na blisku prošlost, tako i u odnosu na težnju BiH ka NATO savezu jeste susjedna Republika Hrvatska. Pravilnikom o službi u OS R Hrvatske («Narodne novine», broj 91/09) u odjeljku Izgled pripadnika Oružanih snaga, član 24 stav (5) regulisano je da pripadnici Oružanih snaga moraju uskladiti svoj vanjski izgled prema sljedećem:

- kosa uredna, ošišana sa strane i na zatiljku do 3 cm, a na tjemenu do 5 cm dužine; ako se nose zalisci, mogu biti dugi do sredine uha,
- kosa pripadnice Oružanih snaga uredna, ošišana tako da ne prelazi donji dio ovratnika košulje; duga kosa mora biti uredno svijena (povezana) tako da ne prelazi gornji dio ovratnika košulje; oblik frizure ne smije smetati pravilnom nošenju pokrivala za glavu ili zaštitne maske,
- dopušteno je bojenje kose, brade ili brkova samo u prirodnim bojama kose, brade ili brkova; nije dopušteno uređivanje frizure urezivanjem raznih likova (npr. crte u kosi),
- brada ne smije biti duža od 0,5 cm te ne smije smetati obavljanju profesionalne dužnosti,
- brkovi ne smiju prelaziti donju usnicu niti biti spojeni sa zaliscima; ne smiju biti duži od crte gdje se spajaju gornja i donja usnica,
- nije dopušteno nošenje nakita ni tetovaža na licu te tetoviranje na vidljivom dijelu tijela,
- nakit ne smije biti vidljiv na odori ili otkrivenim dijelovima tijela (osim nakita iz zadnjeg podstavka ovoga stavka),

- dopušteno je nošenje naočala s dioptrijom i medicinskih sunčanih naočala; sunčane naočale bilo koje vrste i namjene nije dopušteno nositi na postrojavanju i na vojnim svečanostima,
  - uporaba kozmetičkih preparata mora biti neupadljiva,
  - sat, remen, prstenje i naušnice, moraju biti prikladnih boja i veličina, ne narušavajući izgled pripadnika Oružanih snaga.
- (6) Izgled pripadnika Oružanih snaga mora odgovarati fotografiji na vojnoj identifikacijskoj ili vojnoj iskaznici.
- (7) Iznimno od odredbi stavaka 1. do 4. ovog članka, izgled pripadnika Oružanih snaga koji sudjeluju u mirovnim operacijama i drugim aktivnostima u inozemstvu može se odrediti i drugačije na temelju zapovijedi nadležnog zapovjednika.

Iz navede njih primjera može se zaključiti da nema posebnih razloga za zabranu nošenja brade u vojsci, posebno za vjernike.

3.3. Postoji li diskriminacija?

Evropska konvencija o ljudskim pravima definira zabranu diskriminacije uopšte, a između ostalog zabranjena je diskriminacija po vjerskom osnovu. U članu 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima, propisano je da:

Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.

Već je spomenuto da Ustav BiH u potpunosti prihvata sve standarde iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, a svoju konkretizaciju u pogledu zabrane diskriminacije Parlament BiH implementira u 2009. godini donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije, kojim se na jedinstven način osiguravaju mehanizmi za zaštitu od diskriminacije. Tako je u članu 2 Zakona propisano:

Diskriminacijom će se, u smislu ovog zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu

onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života. Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.

Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica također tretira pitanje diskriminacije koja je zasnovana na vjeri ili uvjerenju pa takva diskriminacija:

označava svako isključivanje, ograničavanje, davanje prednosti, izostavljanje ili svako drugo razlikovanje koje je utemeljeno na religiji ili uvjerenju, a koje ima za svrhu ili se njime može postići – izravno ili neizravno, namjerno ili nenamjerno – ukidanje ili umanjivanje priznanja, jednakog uživanja i ostvarenja ljudskih prava i temeljnih sloboda u građanskim, političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim stvarima.

Zabrana nošenja brade ne pogađa sve pripadnike Oružanih snaga jednako, prvo zbog različitog značenja religiozne simbolike za njihove pripadnike, a drugo i u okviru iste religije to značenje nije za svakoga isto, shodno ličnim uvjerenjima. Stoga se ova zabrana može okarakterisati kao ciljana, jer pogađa isključivo jednu populaciju vojnih lica.

U ovome radu pitanje eventualnog postojanja diskriminacije može se sagledati iz nekoliko relacija. Prva je sagledavanje eventualnog postojanja diskriminacije u okviru iste religijske pripadnosti između vjerskih službenika i vjernika vojnih lica. Zašto je nošenje brade omogućeno vjerskim službenicima a ne svim vjernicima muslimanima koji žele da se pridržavaju ovog vjerskog propisa. Da bi ovu prvu relaciju adekvatno shvatili, treba utvrditi postoje li neke razlike u profesionalnoj vojnoj službi vjerskih službenika i vojnih lica.

Članom 5 Zakona o službi u OS BiH propisano je da se Oružane snage sastoje iz vidova, rodova i službi. U 14 ravnopravnih službi uvrštene su: tehnička služba, zrakoplovna tehnička služba, služba vojne policije, saobraćajna služba, intendantska služba, sanitetska služba, veterinarska služba, građevinska služba, finansijska služba, pravna služba, geodetska služba, informatička služba, muzička služba i vjerska služba. Prema članu 12 Stav (3) Sporazuma o uspostavi, organiziranju i načinu funkcionisanja Vojnog muftijstva kao sastavnog dijela jedinstvene vjerske službe u MO i OS BiH, potpisanom 11. septembra 2007. godine, „*pripadnici vjerske službe – vojni imami (u daljem tekstu vojni imami) OS BiH su vojna lica sa specifičnim statusom definiranim u ovome sporazumu*”. Vojni imami su u rangu oficira, sa statusom prema Zakonu o službi u OS BiH i Sporazumom.

Posebnost vojnog statusa definirana je u članu 16 navedenog Sporazuma, po kojemu zbog posebnosti poslova vjerske službe vojni imami imaju poseban status i to: da neće nositi oružje, neće nositi činove, nego oznake ranga, prijem i raskid ugovora vrši se po posebno definisanoj proceduri, izuzeti su iz sistema unapređenja OS BiH a unapređenje se vrši na prijedlog muftije, izuzeti su iz standardne procedure disciplinske odgovornosti. Treba naglasiti da posebnosti vojnog statusa imaju i drugi, naprimjer sanitetska služba, posebno prema Međunarodnom humanitarnom pravu, kako u pogledu nošenja oružja, tako i angažovanja u vojnoj službi. Vojni imami isto kao i ljekari nose vojničku uniformu, a kada obavljaju svoju službu, onda su odjeveni u skladu s istom, stoga i nema nekog posebnog razloga da se ne može komparirati i uspoređivati eventualna diskriminacija između vojnih lica i vojnih imama u pogledu vojne službe i nošenja brade.

Druga relacija je odnos države prema drugim vrstama ispoljavanja slobode vjere, i to kroz pitanje pruža li država (MO BiH) svima jednake mogućnosti i odnosi li se prema svima s istim pragom tolerancije. Kod elaboriranja pitanja diskriminacije za pravilno utvrđivanje diskriminacije potrebno je ispitati odnos države prema ostalim religijskim stajalištima, kroz približno isto ili slično ispoljavanje slobode vjere i da li je država pružila jednaku mogućnost i toleranciju. U konkretnom slučaju to bi bila tolerancija MO i OS BiH prema isticanju nekih drugih religioznih simbola (npr. kao što su različiti nakiti u obliku polumjeseca i zvijezde ili krstova, brojanica i sl.). Pitanje ove tolerancije zahtijeva posebno istraživanje i elaboraciju a interesantni bi bili rezultati koji bi se dobili pa čak i površnim ispitivanjem o toleranciji ovog ministarstva naspram javnog isticanja kalendara s vjerskim sadržajem u kancelarijama i radnim prostorijama. Tek onda bi se moglo tvrditi da li država garantuje svakom religijskom stajalištu jednaku mogućnost i tretman u svojim javnim ustanovama. Rezultati istraživanja pokazali bi postoji li osnov da se prigovori državi da provodi dvostruke standarde u primjeni svoje zabrane.

Ako se zabranjuje izražavanje vjerskih simbola, onda zabrana mora biti jednaka za sve, odnosno ako se dozvoljava izražavanje vjerskih simbola, onda isticanje tih simbola mora biti u proporcionalnoj mjeri. Diskrepancija u toleranciji države ili javnog organa sigurno predstavlja direktnu diskriminaciju.

Treba imati u vidu da se svako pojedinačno očitovanje religije vojnih lica nošenjem brade ne smije poistovjetiti s očitovanjem javnog tijela, odnosno MO BiH u kojem je vojno lice uposleno. Nošenje brade ne predstavlja povredu principa neutralnosti države, zato što to nije simbol države na prvom mjestu, već prije svega lični stav čovjeka, koji ne smije i ne može biti uzet kao stav države. Međutim, javnim isticanjem religijskih kalendara u službenim prostorijama nastaje situacija u kojoj se dovoljno ne razlikuju simboli koje država lično koristi od simbola kojim pojedinci vojna lica pojedinačno očituju religiju ili uvjerenje. Ako MO BiH konkretno dopušta pojedine vjerske simbole, onda isticanje istih mora dopustiti svima, znači srazmjerno, bez diskriminacije po bilo kom osnovu ili se opredijeliti da sve zabrani.

Za zabranu nošenja brade vojnim licima donosilac zabrane mora imati „objektivno i razumno opravdanje“, te takvo opravdanje mora biti u proporcionalnoj vezi s ciljem koji se želi postići. Zbog toga postoji čvrst argument da se koncipirana zabrana nošenja brade za vojna lica vrednuje kao indirektna religijska diskriminacija. Evidentno je da se kod onih koji su odlučivali o ograničavanju navedenog prava u dobrom dijelu zadržala „socijalistička“ ili možda matrica JNA (vojske bivše Jugoslavije), po kojoj je vjera bila potisnuta, međutim vjera je javna i svako ima pravo vjerovati ili ne, uostalom to jasno definira i član 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Zaključak

Analizirajući propise kojima se definira pravo na slobodu vjere vojnih lica može se konstatovati da su u dobroj mjeri prihvaćeni visoki međunarodni standardi. Posebno je evidentno da su propisi kojima su istovremeno obuhvaćena prava vojnih lica svih religija u potpunosti u skladu s najvišim standardima. Treba naglasiti da su dva bitna faktora determinirala ovako visoko propisane standarde. Prvi, učešće pravnih vojnih eksperata iz SAD-a u procesu izgradnje nacrtu Zakona o službi u OS BiH, koji su inkorporirali visoke standarde pravne stečevine američke vojske o ovome pitanju. I drugi, u vrijeme izrade nacrtu Zakona o službi donesen je Zakon o slobodi vjere na nivo Bosne i Hercegovine, što je imalo pozitivne implikacije da se pravno uredi ovo pitanje u vojnoj službi. Pored činjenica da je član 29 Zakona o službi definisan tako da omogućava dosta širok spektar uživanja prava na slobodu vjere, postoje slučajevi gdje se podzakonskim aktima u određenom stepenu umanjivalo ovo pravo. Posebno karakteristično da nastaju problemi u ostvarivanju prava vojnih lica na slobodu vjere koja su specifična za jednu vjeroispovijest (kao što je slučaj nošenja brade, pravo na odijevanje pripadnika u skladu s njihovim religijskim identitetom), pa se može konstatovati da nema senzibiliteta prema drugim i / ili drugačijim i da se nije dostigao željeni nivo tolerancije. Uzroke tome treba tražiti i u činjenici da je skorija prošlost Države obilovala nasiljem i zločinima upravo prema drugima i drugačijima, pa je to i razlog više da se Bosna i Hercegovina opredijeli za princip religijske neutralnosti države. Poštujući ovaj princip, Država bi trebalo da primjenom doktrine područja slobodne procjene (*Margin of Appreciation Doctrine*) sistemski uredi odnos naspram religije, i to na način da odredi obim ograničenja ljudskih prava u skladu s vlastitom procjenom, kroz konkretizaciju šta treba ograničiti i u kojoj mjeri, u kojoj instituciji, kako bi se zaštitio državni demokratski sistem ali i uspostavio balans međureligijskog ispoljavanja i ravnoteža vjerskih sloboda i ljudskih prava. Zbog svoje specifičnosti, država u kojoj dominiraju tri konstitutivna naroda, koji pripadaju različitim religijama, prema pitanju ograničavanja prava na slobodu vjere treba postupati transparentno i uz jednak odnos prema svima, po mogućnosti i uz konsenzus svih, a svako ograničavanje prava na slobodu vjere treba propisivati isključivo zakonom.

Specifičnost vojne organizacije mora se prihvatiti, posebno od strane vojnih lica koji dobrovoljno stupaju u profesionalnu vojnu službu. Međutim, suština ljudskih prava jeste da se pojedinac zaštiti od države ili pak da traži zaštitu od države. Zato je u pogledu uživanja prava na slobodu vjere potrebno da se preispita propis vezan za pravo na nošenje brade, i isti uskladiti s definiranim međunarodnim standardima. Konkretno, potrebno je u potpunosti primijeniti član 14 stav (7) Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica, a koji je u skladu s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Javno očitovanje vjere ili uvjerenja može se ograničiti jedino na osnovu zakona i u skladu s međunarodnim standardima kada nadležni organ dokaže da je to neophodno u interesu javne sigurnosti, zaštite zdravlja, javnog morala, ili u cilju zaštite prava i sloboda drugih osoba u skladu s međunarodnopravnim standardima. S obzirom da se radi o individualnim pravima, svako pojedinačno može da traži zaštitu svojih prava putem institucija za zaštitu ljudskih prava i sloboda i to putem Ombudsmena za ljudska prava BiH, a pripadnici OS BiH istovremeno i od Parlamentarnog vojnog povjerenika. Kao krajnju instancu za zaštitu ove vrste prava moguće je obratiti se i sudskim organima, iako je sudska praksa u BiH o ovome pitanju oskudna, te se crpi praksa Evropskog suda za ljudska prava.

Zakon o slobodi vjere daje aktivnu legitimaciju da i Islamska zajednica Bosne i Hercegovine podnese žalbu na ograničavanje prava na slobodu vjere donosiocu podzakonskog akta kojim se ograničava pravo na nošenje brade vojnim licima. Prije donošenja odluke o žalbi svoje mišljenje treba dati Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. S druge strane Zakon o službi u OS BiH propisuje da su Islamska zajednica i Ministarstvo odbrane dužni i obavezni da vojnim licima osiguravaju ostvarivanje vjerskih sloboda.

Shodno navedenom a u cilju sprečavanja mogućnosti zloupotrebe ograničavanja ovoga prava potrebno je zakonski normirati ograničenje ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Bilo bi poželjno, s obzirom da je nošenje brade za vojna lica neposredno primjetno za druge, kako bi se izbjeglo ciljano definiranje u propisu kojim bi se dao otvoreni nagovještaj da određena osoba pripada vjerskoj službi ili određenoj vjeri, da takav propis bude široko definisan. Širokim definisanjem izbjeglo bi se etiketiranje ove populacije, pa bi prilikom normiranja ovoga propisa bilo poželjno postupiti na način kako je to riješeno u OS R Hrvatske. Ovakvim definiranjem izbjeglo bi se tretiranje nošenja brade isključivo kao religioznog simbola, a bilo bi omogućeno i da se udovolji vojnim licima koja iz zdravstvenih razloga imaju potrebu da nose bradu.

The right of persons in professional military service to the freedom of faith in the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina

Nermin Lapandić

Abstract

This paper analyses the laws and by-laws governing the right of persons in professional military service to the freedom of faith in the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, in conjunction with Article 9 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and BiH legislation, through the following issues: organisation of religious activities and religious service in the BiH Armed Forces, the right to a diet in accordance with religious needs in the BiH Armed Forces, and the right to a leave of absence during religious holidays. The paper particularly analyses the conditions under which there is a possibility for restricting the right to free manifestation of faith, in the part of a by-law restricting the right of persons in professional military service to have a beard, with the exception of religious officers in the BiH Armed Forces. The focus is on the legal obligation of the legislator limiting the right to prove the necessity of such a decision so as to prevent autocracy on the part of the authorities. In addition to a comparative overview of the relevant law and case law, the paper discusses in detail some examples of persons having a beard in the armed forces of several NATO members. Furthermore, the final section of the paper investigates the presence of discrimination, first and foremost through the relationship obtaining with regard to military personnel and religious officers of the same religion and, subsequently, through the issue of equal treatment on the part of the State with regard to prominence of different religious symbols.

Key terms: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, right, freedom of religion, Armed Forces of Bosnia and Herzegovina.